

Tilburg University

Sluipende uitholling van strafrechtelijke uitgangspunten

Groenhuijsen, M.S.

Published in:
Delikt en Delinkwent

Publication date:
2009

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Groenhuijsen, M. S. (2009). Sluipende uitholling van strafrechtelijke uitgangspunten: De bijzondere plaats van de taakstraf? *Delikt en Delinkwent*, 39(5), 419-427.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Sluipende uitholling van strafrechtelijke uitgangspunten. De bijzondere plaats van de taakstraf?²

31 1. Rechtsbeginselen worden doorgaans niet door een nieuwe wettelijke bepaling ingevoerd, noch worden ze per decreet afgeschaft. Iedere jurist weet dat beginselen een andere rol hebben binnen het rechtssysteem dan afzonderlijke wetsartikelen. Er is geen bijzondere kennis van de rechtstheorie nodig om te beseffen dat beginselen vaak een meer open structuur hebben dan gepositieerde bepalingen. Vaak wordt gesproken over een meer contextgestuurde betekenis. Dit brengt ook mee dat de invulling die aan rechtsbeginselen wordt gegeven door de tijd heen kan wisselen.³ Uit vele mogelijke voorbeelden noem ik – niet geheel toevallig – het legaliteitsbeginsel. Duidelijk is dat het beginsel de positiefrechtelijke neerslag ervan overstijgt. Maar onduidelijk is onder andere – en dat zal ook zo blijven – wat tegen die gecodificeerde achtergrond nog precies de speelruimte van de wetgever is om zogenaamde ‘open normen’ in te voeren of om gedragingen strafbaar te stellen die het ‘voorveld’ van het eigenlijke onrecht betreffen.⁴

Op deze wijze kan een rechtsbeginsel gedurende lange tijd als fundamentele norm binnen een rechtsgebied functioneren, terwijl de feitelijke inhoud daarvan op een verantwoorde manier – en af en toe op een minder verstandige wijze – wordt aangepast aan veranderde omstandigheden of aan voortschrijdende inzichten.

Hetgeen voor rechtsbeginselen geldt, is in niet geringe mate ook van toepassing op andere algemene karakteristieken van het ma-

¹ Hoogleraar straf(proces)recht en victimologie Universiteit van Tilburg.

² Citeerwijze: M.S. Groenhuijsen, ‘Sluipende uitholling van strafrechtelijke uitgangspunten. De bijzondere plaats van de taakstraf?’, *DD* 2009, 31.

³ Zie uit velen het bijzondere nummer van *Ars Aequi* oktober 1991, *Rechtsbeginselen*.

⁴ Zie o.a. A.C. ’t Hart, ‘Artikel 25 WvW en het legaliteitsbeginsel’, in: Ch.P.A. Geppaart e.a. (red.), *Macht en onmacht van de wetgever*, Deventer: Kluwer 1978, p. 213-224; N. Keijzer, *Strafbaarheid van voorbereidingshandelingen*, Arnhem: Gouda Quint 1983; G.E. Mulder, ‘Vage normen’, in: Ch.J. Enschedé e.a. (red.), *Naar eer en geweten. Liber amicorum J. Remmelink*, Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 409-427; en P.C. Bogert & T. Kooijmans, *Over de grens van het legaliteitsbeginsel*, Arnhem: Gouda Quint 2000.

teriële of het formele strafrecht, waarvan we gewend zijn te zeggen dat het structuurbepalende (of systeembepalende) kenmerken zijn. Daarbij valt op dat vrijwel iedereen het er ongeveer over eens is dat het gaat om uitgangspunten die het innerlijk verband en het uitwendig aanzien van de strafrechtspleging bepalen, maar dat nog helemaal niet altijd makkelijk is aan te geven waarom dat zo is en in welke mate dat zou moeten blijven.⁵

In deze bijdrage maak ik enkele opmerkingen over één van die gezichtsbepalende kenmerken van het Nederlandse strafrecht: de grote discretionaire ruimte die de rechter heeft bij het bepalen van de op te leggen straf. Het uitgangspunt is simpel en duidelijk. We kennen algemene strafminima en bijzondere strafmaxima. Per delict is in de wet bepaald welke hoofdstraf(fen) kunnen worden opgelegd. Het gevolg hiervan is dat voor de in het Wetboek van Strafrecht opgenomen delicten de straftoematingsvrijheid van de rechter bij vrijheidsstraffen kan oplopen tot een marge van één dag tot 30 jaar of zelfs tot levenslang; en bij vermogensstraffen van 3 euro tot een klein fortuin. Dit is een deel van onze strafrechtelijke traditie. Het is een kenmerk van onze rechtspleging waarmee we, dacht ik, in het algemeen ook tamelijk tevreden zijn.⁶ Het is zelfs met enige regelmaat genoemd als één van de uitgangspunten van ons stelsel die we ook tegen uitwendige druk zouden moeten verdedigen. Als het gaat om verdergaande Europese integratie van het strafrecht, is van Nederlandse zijde herhaaldelijk volgehouden dat de straftoematingsvrijheid van de rechter een van de onderwerpen is waar we tot een vrij hoge prijs aan onze nationale traditie willen vasthouden.

Tegen deze achtergrond is het opportuun om in te gaan op enkele recente ontwikkelingen ten aanzien van de taakstraf. De taakstraf – in de vorige eeuw ontstaan en tot wasdom gekomen onder benamingen als ‘dienstverlening’ of ‘onbetaalde arbeid ten algemenen nutte’⁷ – is pas relatief kort geleden in ons wetboek erkend als aparte

5 Vgl. de diverse bijdragen in A. Harteveld e.a. (red.), *Systeem in ontwikkeling. Liber amicorum G. Knigge*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005.

6 Zie bijvoorbeeld M.J. Borgers, ‘Het wettelijke sanctiestelsel en de straftoematingsvrijheid van de rechter’, *DD* 2005, p. 111-204.

7 Zie vooral A.M. van Kalmthout, “*Si non solvit in opere...*” *Bijdragen over de geschiedenis en ontwikkeling van onbetaalde arbeid als strafsancie*, diss. Tilburg, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2001; en voor de internationale context: Anton M. van Kalmthout & Peter J.P. Tak, *Sanctions-systems in the member-states of the Council of Europe. Deprivation of liberty, community service and other substitutes*, Part I, Deventer: Kluwer, Arnhem: Gouda Quint 1988; Part II, Deventer/Boston: Kluwer: 1992.

hoofdstraf.⁸ De wetgever heeft toen een praktische constructie gekozen om de generieke toepasbaarheid van deze sanctie te waarborgen. Artikel 9 lid 2 Sr bepaalt: 'Ten aanzien van misdrijven die worden bedreigd met een vrijheidsstraf of een geldboete of ten aanzien van overtredingen die worden bedreigd met een vrijheidsstraf kan in plaats daarvan een taakstraf worden opgelegd (...).'

Deze benadering spoort met de genoemde traditie waarin de Nederlandse rechter over een grote discretionaire ruimte beschikt bij de beslissing omtrent de strafoplegging. Is destijds over het hoofd gezien dat de taakstraf daarmee in theorie ook kan worden opgelegd bij de meest ernstige misdrijven die we ons kunnen voorstellen? Allerm minst. De memorie van toelichting bespreekt de kwestie klip en klaar: 'Zoals ook bij de oude regeling het geval was, is er geen beperking in de aard van de delicten waarvoor een taakstraf kan worden opgelegd. (...) Het ligt evenwel in de rede dat veroordeelden die zeer zware delicten hebben gepleegd, niet voor een taakstraf in aanmerking komen. Hetzelfde geldt voor de recidiverende delinquent die reeds meer malen een taakstraf opgelegd kreeg.'⁹ Een duidelijk oordeel, dat past in het bestaande systeem. De wet maakt het immers ook mogelijk dat de rechter iemand wegens moord veroordeelt tot een geldboete van, laten we zeggen, 10 euro.¹⁰ Geen mens die zich daar druk om maakt (en zeker de wetgever niet), omdat we weten dat geen rechter dat ooit zal doen... tenzij daar een heel goede reden voor is.

2. Het incident. Op 14 oktober 2007 werd op de publieke omroep het televisieprogramma Zomblu uitgezonden, met als titel 'Moord, doodslag, taakstraf'. De strekking van het item was dat rechters in strijd met de bedoeling van de wetgever ook (kale) taakstraffen opleggen aan plegers van zeer zware delicten en dat vertegenwoordigers van het openbaar ministerie in afwijking van de regels ook taakstraffen eisen bij daders die al eerder zo'n sanctie opgelegd hebben gekregen.

Dit leidt tot weer een mooi voorbeeld van hoe ingrijpend de effecten kunnen zijn van slechte journalistiek.¹¹ Gedreven door de hongerige scoringsdrift van de Haagse parlementariërs, werd de minister

8 De taakstraf als hoofdstraf werd per 1 februari 2001 ingevoegd in artikel 9 Sr (*Stb.* 2000, 365).

9 *Kamerstukken II* 1997/98, 26 114, nr. 3 p. 8.

10 Ik laat de mogelijkheid van artikel 9a Sr, de schuldigverklaring zonder oplegging van straf, 'for the sake of argument' nu even rusten.

11 De programmamakers baseerden zich op gegevens (uit het OMDATA bestand) waarvan hen van tevoren was verteld dat die mogelijk onbetrouwbaar zouden zijn.

al op 16 oktober 2007 naar de Tweede Kamer geroepen om tijdens het vragenuur tekst en uitleg te komen geven over deze kwestie. De minister reageerde voorspelbaar: laten we eerst maar eens uitzoeken hoe het precies zit. Daartoe werd een onderzoek uitgezet bij de Raad voor de rechtspraak en het College van procureurs-generaal.

Het rapport van de onderzoekers verscheen in april 2008.¹² Het is een keurig verslag van een onderzoek waarbij ook onafhankelijke derden zijn ingeschakeld om relevante dossiers te beoordelen. Van de conclusies noem ik hier alleen de belangrijkste.

In zaken waarbij het delict als moord of doodslag is gekwalificeerd, is in 2006 ‘geen enkele’ taakstraf opgelegd. Ook bij een ruimere definitie van wat als ernstige zaken moet worden beschouwd – dus inclusief de poging tot moord of doodslag, zware mishandeling, (poging tot) verkrachting, aanranding en ontucht – wordt een taakstraf ‘nagenoeg altijd’ in de in concreto lichte gevallen opgelegd. Wat de vorderingspraktijk door het openbaar ministerie betreft werd vastgesteld dat in 5 van de 120 onderzochte zaken de eis op gespannen voet stond met de vigerende Aanwijzing. Het bleek ‘zelden’ voor te komen dat een officier van justitie een taakstraf vordert in gevallen waarbij de dader al meer taakstraffen heeft ondergaan. De geconsulteerde onafhankelijke deskundigen vonden één zaak waarin de strafoplegging in het vonnis ‘te licht’ zou zijn geweest. In het algemeen spraken zij ‘grote tevredenheid’ uit over de onderzochte praktijk. De algemene conclusie van het College van P-G’s en de Raad voor de rechtspraak luidt dat: ‘officiëren van justitie en rechters in het algemeen handelen conform het oogmerk van de wetgever en dat er daarom geen reden is de beslissingsruimte van de officier met betrekking tot de eis en van de rechter met betrekking tot het vonnis wettelijk te beperken’.

3. Eind goed, al goed? Een storm in een glas water? Nee, zo werkt Den Haag niet (meer). In een brief aan de Kamer oordeelt de minister naar aanleiding van het rapport ‘dat het onwenselijk is dat de taakstraf meer dan bij uitzondering bij ernstige delicten wordt opgelegd’.¹³ Met een dergelijke normatieve stellingname kan men het moeilijk oneens zijn, maar als de minister hier een feitelijke werkelijkheid heeft willen presenteren, dan zit hij ernaast. Hij acht de volgende maatregelen aangewezen. Ten eerste een aanscherping van de

¹² A. Klijn e.a., *Moord, doodslag, taakstraf? Een Zembla-uitzending nader bekeken*, Research Memoranda nr. 1, jaargang 4, 2008.

¹³ Brief van 26 juni 2008, *Kamerstukken II* 2007/08, 31 200, VI, nr. 172.

bestaande Aanwijzing taakstraffen. Voor zover daarmee een verduidelijking van de bedoeling van de wetgever wordt beoogd, lijkt mij dat een redelijk voornemen. Ten tweede een verzoek aan het College van P-G's om er voor te zorgen dat aan die nieuwe Aanwijzing strikt de hand wordt gehouden. Dit is in wezen natuurlijk een wonderlijke geste. Alsof er twee soorten Aanwijzingen zouden bestaan: degene die serieus genomen moeten worden en de overige. En ten derde zal worden nagegaan hoe het bestraffende karakter van de taakstraf kan worden versterkt. Het is mij onduidelijk hoe deze maatregel voortvloeit uit het gerezen probleem of aansluit bij het genoemde onderzoeksrapport. Voorts meldt de minister nog dat hij *overweegt* of het zinvol is om het Wetboek van Strafrecht in dier voege te wijzigen dat het opleggen van taakstraffen in ernstige zaken *wettelijk* wordt beperkt.

4. De aangescherpte Aanwijzing is er gekomen en op 1 januari 2009 in werking getreden.¹⁴ De wijzigingen worden toegelicht in een brief van de Staatssecretaris van Justitie aan de Tweede Kamer.¹⁵ Er zijn twee belangrijke veranderingen. Ten eerste wordt een kale taakstraf uitgesloten voor ernstige gewelds- en zedendelicten. Hetzelfde geldt, in één moeite door, voor enkele andere delicten: ambtsdwang en weterspanning met leidsel tot gevolg (artikel 181 Sr), kinderpornografie (artikel 240b Sr), verleiding van minderjarigen tot ontucht (artikel 248a Sr)¹⁶ en prostitutie van minderjarigen (artikel 248b Sr). De tweede ingrijpende verandering is dat in geval van recidive binnen vijf jaar een tweede taakstraf alleen nog maar kan worden opgelegd indien noch het oude, noch het nieuwe feit een ernstig zeden- of geweldsmisdrijf is.

In dezelfde brief deelt de staatssecretaris mee dat inmiddels een conceptwetsvoorstel is opgesteld dat op 2 december 2008 is aangeboden aan de gebruikelijke adviesinstanties. In het voorstel wordt, zoals dat heet, 'doorgepakt'. Volgens het nieuwe artikel 22b Sr zou een kale taakstraf niet langer kunnen worden opgelegd bij veroordeling van een misdrijf met een strafmaximum van 6 jaar of meer, dat een ernstige inbreuk op de lichamelijke integriteit van het slachtoffer ten gevolge heeft gehad. De sanctie wordt eveneens uitgesloten in geval van 'een bij algemene maatregel van bestuur aangewezen misdrijf,

¹⁴ *Aanwijzing taakstraffen* (2008A025) d.d. 17 november 2008, *Stcr.* 2008, 253.

¹⁵ Brief van 16 december 2008, *Kamerstukken II* 2008/09, 31 700, VI, nr. 91.

¹⁶ Dit delict wordt wel in de brief van de staatssecretaris genoemd, maar heb ik niet in de tekst van de Aanwijzing kunnen terugvinden.

omschreven in een der Titels VIII, XIV en XX van het Tweede Boek'. Ten aanzien van de recidive voorziet het ontwerp in lid 2 dat een kale taakstraf voorts niet wordt opgelegd indien de schuldige binnen vijf jaar eerder ook al eens tot een taakstraf is veroordeeld.

5. Op 6 februari 2009 heeft de Raad voor de rechtspraak in een brief aan de Minister van Justitie advies uitgebracht omtrent dit concept-wetsvoorstel. Het advies is inhoudelijk afwijzend en ongebruikelijk scherp van toon. Ik moet zeggen: naar mijn oordeel terecht. Het advies laat zich volgens de Raad in de volgende punten samenvatten:

- In de huidige praktijk wordt slechts bij hoge uitzondering voor de delicten waarop het wetsvoorstel ziet een kale taakstraf opgelegd. In de gevallen waarin dit gebeurt, is zo'n taakstraf de meest aangewezen modaliteit. Dit wordt bevestigd in het eerdergenoemde onderzoek van de Raad voor de rechtspraak en het College van P-G's.¹⁷ In dit licht is het wetsvoorstel overbodig.
- In de praktijk wordt zelden meer dan één keer een kale taakstraf opgelegd. In de gevallen waarin dit gebeurt, is in de regel sprake van taakstraffen voor meerdere overtredingen. De voorgestelde inperking op dit punt conflicteert met de samenloopregeling van artikel 62 Sr.
- De Raad adviseert het effect van de aanscherping van de Aanwijzing voor de opgelegde taakstraffen af te wachten alvorens met – wellicht – overbodige wetgeving te komen.
- Het wetsvoorstel ontnemt de rechter mogelijkheden om een kale taakstraf op te leggen. Dit kan in voorkomende gevallen leiden tot onbegrijpelijke, onredelijke en disproportionele straffen.
- De mogelijkheid om bij AMvB de bevoegdheid van de rechter tot het opleggen van taakstraffen in te perken, is zonder precedent en een forse breuk met het huidige systeem. De inperking van rechterlijke bevoegdheden komt niet aan het bestuur toe, maar behoort het exclusieve domein van de wetgever te blijven.

Het advies van de Raad verdient bijval. We leven in een tijd waarin allerwegen de wenselijkheid van een interdisciplinaire benadering van het recht wordt bepleit. Dit houdt ten minste in dat er rekening wordt gehouden met empirische gegevens omtrent het functioneren van de rechtsregels waarover uitspraken worden gedaan en waarover beslissingen worden genomen. Tegenover de stemmingma-

¹⁷ Ik herinner er aan dat in het onderzoek slechts één voorbeeld werd gevonden van een opgelegde straf die lichter was dan mocht worden verwacht in de gegeven omstandigheden van het geval.

kerij van het televisieprogramma Zembla staat in dit geval in het geheel geen empirische evidentie voor een enigszins regelmatig verkeerde toepassing van de taakstraf. Voorzover er al betrouwbare onderzoeksresultaten beschikbaar zijn, moet men eerder zeggen: integendeel. In deze omstandigheden is wel het allerminste wat mag worden verwacht dat de aanbeveling van de Raad wordt opgevolgd om met wetgeving te wachten tot de effecten zijn geëvalueerd van de aangescherpte Aanwijzing op dit terrein.

Maar dan die aangescherpte Aanwijzing zelf. Natuurlijk geldt ook hier dat de uitsluiting van ernstige delicten en het nieuwe recidiveregime onvoldoende feitelijke grondslag hebben. Niettemin kan daar nog van worden gezegd dat het tot de reguliere bevoegdheden van het bestuur (de top van het openbaar ministerie) behoort om een op eigen inzichten gebaseerd strafvorderingsbeleid vorm te geven. Wat de rechter daar vervolgens mee doet, is dan een andere zaak. Interessanter wordt het evenwel als we zien dat er volgens de nieuwe Aanwijzing drie¹⁸ delicten van taakstraf worden uitgesloten waarop minder dan zes jaar is gesteld: ambtsdwang en wederspanning met letsel tot gevolg, kinderpornografie en jeugdprostitutie. De gekozen vergrijpen zijn ook daarom onze aandacht waard, omdat het zeer waarschijnlijk is dat dit ook precies de delicten zijn die waarschijnlijk als eerste zullen worden opgenomen in de in het conceptartikel 22b lid 1 sub b in het vooruitzicht gestelde AMvB. Is dat inhoudelijk categorisch te rechtvaardigen? Ik meen van niet. Het past bij de mode van vandaag om bijvoorbeeld vooral harder op te treden tegen geweld tegen ambtsdragers¹⁹ en tegen kinderpornografie. En op zichzelf is dit best begrijpelijk. Toch moeten we kritisch blijven ten aanzien van de tegen die misdrijven in te zetten middelen. Want ook die delicten kunnen in concrete gevallen een onrechtsgehalte hebben dat een strafeis respectievelijk het opleggen van een kale taakstraf allerminst onredelijk doet zijn. Bij artikel 181 Sr zijn er legio voorbeelden denkbaar waarbij er weliswaar onmiskenbaar laakbaar is gehandeld, maar waarbij het helemaal niet opportuun is om ten minste een voorwaardelijke vrijheidsstraf voor noodzakelijk te houden. Situaties van voetbalgeweld of geweld in het openbaar vervoer door een first offender met een spreekwoordelijke 'bloedneus' als gevolg (let wel: de Aanwijzing spreekt over 'letsel', niet over 'ernstig letsel') komen hier al

¹⁸ Volgens de brief van de staatssecretaris dus vier.

¹⁹ Zie voor achtergronden en praktijkgegevens bijvoorbeeld S. van der Aa e.a., *Evaluatie van de strafvorderingsrichtlijn kwalificerende slachtoffers*, Tilburg: INTERVICT, november 2008.

snel in de gedachten op. Bijna hetzelfde doet zich voor in sommige gevallen van kinderpornografie. Het vereist maar weinig voorstellingsvermogen (en dan bedoel ik geen vnzige fantasie maar juist juridische creativiteit) om in te zien dat ook/zelfs dit delict kan worden gepleegd in omstandigheden die de strafwaardigheid zeer aanzienlijk in negatieve zin beïnvloeden. Denk aan daders die menen over ‘gewone’ adult movies te beschikken, maar waarop actrices te zien zijn die met een vals legitimatiebewijs hebben verdoezeld dat ze nog net niet aan de vereiste leeftijdsgrens voor dit soort arbeid voldeden. Moeten de afnemers van ook deze producten categorisch worden uitgesloten van een kale taakstraf? Dat past echt niet in ons systeem van strafeisen en strafoplegging.

De Raad voor de rechtspraak spreekt in zijn advies terecht over straftoemeting als ‘maatwerk’. Dat vereist dat de rechter in zijn oordeel alle omstandigheden van het geval kan verdisconteren. Wordt hem dit onmogelijk gemaakt, dan kan dit leiden tot ‘onbegrijpelijke, onredelijke en disproportionele straffen’. Het klinkt hard, maar zo is het wel. En het is ook willekeurig. Waarom een kale taakstraf uitsluiten en een geldboete niet? De wetgever geeft zelf aan dat de taakstraf lichter is dan de vrijheidsstraf, maar wel zwaarder dan de geldboete.²⁰

6. We moeten de zaken niet zwaarder maken dan ze zijn. Het is niet zo dat door het onderhavige conceptwetsvoorstel de bijl aan de wortel van de rechtsstaat wordt gelegd. Evenmin wil ik betogen dat hiermee een begin wordt gemaakt met het invoeren van bijzondere minimumstraffen.²¹ Daarom heb ik ook bij het weergeven van het geldende recht in de inleidende aantekening zorgvuldig het woord ‘verworvenheid’ vermeden. Niettemin moet de stap van de Minister van Justitie met kracht worden ontraden. Het is gewoon onverstandig om per delictstype te gaan nadenken over het verkleinen van de straftoemetingsruimte van de rechter. Wat dat betreft kunnen we misschien toch een voorbeeld nemen aan de Europese Unie. Al in 2002 heeft de Raad van de EU onder ogen gezien dat de rechtstradities van de lidstaten op het punt van de straftoemetingsruimte verschillen.

20 *Handelingen I* 1999/00, 26 114, nr. 36, p. 1726. Zie ook artikel 61 lid 1 Sr jo. artikel 9 lid 1 sub a Sr. Opnieuw laat ik artikel 9a Sr hier buiten beschouwing.

21 We herinneren ons nog de terechte waarschuwing van Keyser-Ringnalda en Rozemond dat er voorzichtig moet worden omgesprongen met het ‘hellend vlakargument’; zie hun ‘Het hellend vlak argument in strafrechtelijke discussies’, *DD* 23 (1993), p. 621-649.

Teneinde toch iets meer eenheid te bewerkstelligen heeft de Raad verschillende instrumenten aangenomen.²² Het belangrijkste daarvan betreft de zogenoemde minimale maximumstraf. Die techniek is vervolgens in een royaal aantal Kaderbesluiten en Richtlijnen toegepast.²³ Daarmee wordt bereikt dat in abstracto de ernst van een bepaald delict kan worden onderstreept zonder in concrete gevallen de rechter tot beslissingen te dwingen waar hij als gevolg van de omstandigheden van het geval niet achter kan staan. De uitgangspunten van ons strafrecht staan niet in graniet gebeiteld. Ze kunnen worden aangepast aan nieuwe inzichten en aan een veranderde maatschappelijke context. Maar laten we die uitgangspunten vooral dan ter discussie stellen als daar een solide feitelijke grondslag voor bestaat en als de voordelen daarvan aantoonbaar opwegen tegen de voorspelbare nadelen.²⁴

²² Raad van de Europese Unie 27 mei 2002 (06.06), 9141/02.

²³ Bijvoorbeeld in het Kaderbesluit inzake terrorismebestrijding (2002/475/JBZ); het Kaderbesluit bestrijding mensenhandel (2002/629/JBZ); het Kaderbesluit bestrijding racisme en vreemdelingenhaat (2008/913/JBZ); en de Richtlijn inzake strafrechtelijke maatregelen om de handhaving van intellectuele-eigendomsrechten te waarborgen (2005/0127/COD).

²⁴ Zo ook T. Prakken, 'De strafstaat Nederland?', in: A.A. Franken e.a. (red.), *Constante waarden. Liber amicorum prof.mr. Constantijn Kelk*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 541-546, en C. Kelk, *Strafrecht binnen menselijke proporties*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008.